

Ричагівська Ю. Є.,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови імені проф. К. Ф. Шульжука
Рівненського державного гуманітарного університету
E-mail: yulia.august@ukr.net

СПЕЦИФІКА ПОРЯДКУ СЛІВ У ВІРШОВОМУ МОВЛЕННІ В АСПЕКТІ СТИЛІСТИКИ

У статті розглянуто синтаксичну категорію порядку слів із погляду стилістики, окреслено аспекти вивчення цієї проблеми в сучасній українській науці, зосереджено увагу на специфіці та первинній функції порядку слів у поезії, а також висловлено міркування про особливості реалізації його стилістичного потенціалу.

Ключові слова: *прямий/зворотний порядок слів, інверсія, ритм, віршове мовлення, стилістичний потенціал.*

Традиційно українську мову відносять до мов із вільним порядком слів, хоча це не виключає певних правил, що регулюють словорозташування. Багатоаспектний характер порядку слів різною мірою висвітлений у вітчизняних працях. Зазвичай до цієї проблеми звертаються в контексті аналізу синтаксичної структури речення, комунікативної організації мовлення чи стилістичного забарвлення тексту. Зі структурного погляду порядок слів розуміють як «властиве даній мові розташування слів у реченні, зумовлене змістом і граматичною будовою самого речення» [17, с. 176]. В аспекті актуального членування порядок слів розглядають як «найважливіший засіб виділення реми в усному й писемному мовленні» [2, с. 152]. У процесі стилістичного аналізу враховують, що «переставляння членів речення викликає додаткові виразові відтінки, змінює експресивну роль того чи того компонента» [13, с. 167].

Спеціальних розвідок із проблем словорозташування в українській мові не так багато, серед них варто відзначити монографію С. Єрмоленко, публікації О. Бичок, О. Кузьмич, О. Шухової, в яких відбито різні аспекти цього питання [1; 5; 9; 18]. Проте зі стилістичних позицій явище представлено недостатньо, особливо з погляду функціонування в поетичному мовленні.

У статті ми зосередили увагу на специфіці порядку слів у віршовому мовленні та з'ясували роль цього явища у творенні стилістичного ефекту в поетичному тексті.

Порядок слів – це передусім формальний засіб мови. Вивчаючи його, сучасні мовознавці зазвичай оперують термінами «прямий / зворотний». Пряме словорозташування має закономірності, які склалися історично; їх докладно описано у працях про структуру речення. На противагу прямому (звичайному) порядку слів розглядають зворотний, часто називаючи його інверсією. При цьому мету інверсії вбачають у тому, щоб підкреслити значення інверсованих одиниць і посилити виразність мовлення [6, с. 168; 17, с. 177–179]. Той чи той порядок слів науковці співвідносять із певними стилями. Традиційно пряме словорозташування пов'язують із науковим, офіційно-діловим та публіцистичним, а непряме – із художнім і розмовно-побутовим [13, с. 167]. Якщо в розмовному мовленні зворотний порядок виконує передусім комунікативну функцію (привертає увагу співрозмовника до певного елемента висловлення, що становить для мовця найбільше значення), то в художньому тексті метою є експресивність.

Частина мовознавців розглядає інверсію не в контексті традиційного протиставлення прямого та зворотного порядку слів, а в межах протиставлення стилістично маркованого / немаркованого словорозташування. Наприклад, М. Каранська наголошує, що «порядок слів буває прямий, зворотний та інверсивний». При цьому інверсивним порядком дослідниця вважає зворотний, що має стилістичне, семантико-стилістичне значення [6, с. 167–168]. А. Багмут також трактує інверсію як

«зміну звичайного прямого чи зворотного порядку слів у реченні на стилістично маркований» [16, с. 229].

Різне розуміння мовознавцями поняття «інверсія» спричинило дискусії про поширення самого явища у вірші: одні пов'язують його з поетичним текстом [16, с. 229], інші зауважують, що інверсія характерна переважно для прози, оскільки у віршах порядок слів підпорядковується ритміці поетичної мови [10, с. 156].

Науковці досить давно звернули увагу на специфіку віршового мовлення не лише на рівні образності, а й на рівні структури, при цьому зіставляючи поезію з прозою. Наприклад, Б. Ейхенбаум, Я. Мукаржовський, Ю. Тинянов, проектуючи структуру поетичного твору на літературну норму, вважали синтаксис вірша деформованим [3, с. 328; 12, с. 437]. М. Поспелов був не таким категоричним і підкреслював, що синтаксична структура поетичного тексту лише пристосовується до ритму [14, с. 5].

Коли із середини ХХ ст. віршове мовлення стало об'єктом постійної уваги мовознавців, поезію почали розглядати як «особливу функціональну систему» [7, с. 4], структурна специфіка якої полягає у взаємодії синтаксичних одиниць (речень) із одиницями вірша (рядком, строфою) [15, с. 8]. Однак традиція зіставляти вірш із прозою, розглядати його в контексті загальнолітературної норми продовжилася й досі.

До структури вірша, який хоча й підкоряється правилам мови, є низка вимог. Йдеться про необхідність дотримуватися певного ритму, віршового розміру, рими. Щоб забезпечити метро-ритмічні параметри, віршове мовлення послуговується можливостями порядку слів. У вірші ці можливості ширші, ніж у прозі, хоча загалом синтаксичні одиниці там і там будуються за одними моделями [8, с. 195]. У поетичних контекстах типові випадки паралельного використання прямого та зворотного порядку компонентів граматичної основи речення, препозитивних і постпозитивних означень: *Джмелі спросоння – буц! – лобами! Попадали, ревуть в траві. І задзвонили над джмелями Дзвінки – дзвіночки лісові. Повільне сонце на тумані До проса виплигло з води, Де на пташинім щебетанні Тинявся малиновий дим* (М. Вінграновський). Звичним для поетичного тексту є функціонування препозитивних додатків, що в межах загальнолітературної норми науковці кваліфікують як непрямий порядок: *Вітер колоски смикнув за вуса, Місяць рогом настромивсь на небо...* (М. Вінграновський); *Хіба ж це самотність, коли об стіну Світ хвилями плеще, неначе об греблю?* (І. Драч). Як бачимо, дотримання лише прямого, усталеного порядку слів зруйнувало б віршову систему.

Проте варіантність словопорядку в поетичному тексті на цьому не обмежується. Звичними тут є синтаксичні конструкції з прямим чи непрямим дистантним розміщенням семантично пов'язаних слів, зокрема компонентів атрибутивного словосполучення, тоді як у прозі ці конструкції не типові та мають виразне стилістичне забарвлення: *Художній синтез вийшов з моди? Чи смак на цвинтарі живе? Мажорні тішаються акорди, І за живе бере нове!* (І. Драч). Регулярними в поезії є синтаксичні структури, сформовані означеннями, що обрамлюють означуване слово: *... І його ласує чаєм білим з ним – Із батьковим, пахучим і дорідним, З його солодким серцем розсипним* (І. Драч).

Такі широкі можливості словорозташування зумовлені тим, що основою вірша є ритм, створюваний особливою, циклічно повторюваною інтонацією. Віршова інтонація підпорядковує собі синтаксичну, тобто в цьому випадку ритмічність, схематичність поетичної інтонації перемагає синтаксис і нівелює експресивний характер непрямого порядку слів [8, с. 229]. Також потрібно зауважити, що стилістичний синтаксис вивчає незвичні та незвичайні конструкції, які відрізняються від регулярно відтворюваних продуктивних синтаксичних моделей [4, с. 331], а висока частотність функціонування тих чи тих одиниць виступає чинником, що послаблює їхню експресивність.

Як ми вже спостерегли, прямий чи зворотний порядок слів покликаний насамперед організувати структуру вірша і сам не виступає в ролі експресивно-стилістичного маркера. Крім того, «граматичним одиницям (якщо відокремити їх від лексичної семантики) стилістичне значення як постійна і невід'ємна ознака не властиве» [11, с. 59]. Проте за певних умов у поетичному тексті

принципи побудови синтаксичних одиниць і стилістичних засобів мови збігаються. Явища експресивного синтаксису більшою чи меншою мірою пов'язані із принципом симетрії, тому стилістично ефективними є синтаксичні одиниці з паралельно розміщеними чи структурно однотипними елементами. Однак експресивність може виникати не лише на базі гармонійної будови, а й за рахунок опозиційних зв'язків або через порушення симетрії. Проілюструємо свої міркування про емоційно-експресивні можливості порядку слів у віршовому мовленні окремими синтагматичними та парадигматичними прийомами.

Виразна стилістична маркованість помітна, наприклад, у поетичних контекстах із нанизуваними препозитивними присудками, що творять фігуру однорідності. Що більше таких однотипних елементів, то виразнішою стає інтонаційно-емоційна градація: **Прицокало, прибилося, притекло, Припало, пригорнулось, причинилося, Заплакало і – никма утекло Чорняве полум'я з печальними очима** (М. Вінграновський).

Препозитивні присудки як анафоричні компоненти у структурі строфи із синтаксичним паралелізмом також мають суттєве стилістичне навантаження: *Вишнева весняна пора. **Летять** стежини до Дніпра, **Летять** хмарки, **летять** дороги, Зібгавши куряву під ноги. **Летять** студенти і монахи, **Летять** мундири і папахи, **Летять** солом'яні брїлі, **Летять** кленові костилі, **Летять** берлини і підводи, **Летять** віки. **Летять** народи. Вишневий вітер на землі. Вишневі думи на чолі* (І. Драч). Симетрія словопорядку в наведеному контексті підкреслює інтонаційно-ритмічну організацію вірша.

Як різновид синтаксичного паралелізму в поезії функціонує хіазм – прийом обернено паралельного розміщення членів речення в суміжних рядках чи піввіршах, що часто супроводжується різними видами повторів [8, с. 143] (щоб полегшити сприймання, приклад наводимо у формі строфи):

У синьому морі я висіяв сни,

У синьому морі на синьому глеї

Я висіяв сни із твоєї весни,

У синьому морі з весни із твоєї (М. Вінграновський).

Як бачимо, цей синтаксично-стилістичний прийом виникає завдяки поєднанню в одному контексті прямого та зворотного порядку слів.

Отже, в умовах поетичного тексту виникають якісно інші можливості для порядку слів, ніж у прозі. Проте роль цієї синтаксичної категорії передусім зводиться до забезпечення інтонаційної та ритмічної структури віршової системи, до творення тотожних, немаркованих варіантів словорозміщення. Лише у складі синтаксичних стилістичних фігур і прийомів порядок слів реалізує свій потенціал до творення експресивності. Очевидно, що тривала традиція оперувати фактами прозового та віршового мовлення як рівноцінними не сприяла осмисленню вірша як самодостатньої системи. Проблема порядку слів ще потребує теоретичного осмислення та ґрунтовного аналізу на матеріалі текстів різних стилів і жанрів. У наших подальших дослідженнях із цієї проблеми продовжимо виявляти й описувати специфічні варіанти словопорядку в поетичному мовленні.

Список використаної літератури

1. Бичок О. І. Проблема порядку слів у мові законодавства України / О. І. Бичок // Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія : Мовознавство. – Вип. 15. – № 11. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009, – С. 29–38.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Эйхенбаум Б. О поэзии / Б. Эйхенбаум. – Л. : Советский писатель, 1969. – 552 с.
4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
5. Єрмоленко С. Я. Синтаксис віршової мови (на матеріалі української радянської поезії) : монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1969. – 95 с.
6. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навчальний посібник / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с. – С. 166–178.
7. Ковтунова І. І. Поэтический синтаксис / И. И. Ковтунова. – М. : Наука, 1986. – 205 с.
8. Ковтунова І. І. Современный русский язык. Порядок слов в стихе и актуальное членение предложения : учебное пособие / И. И. Ковтунова. – М. : Просвещение, 1976. – 240 с.
9. Кузьмич О. О. Порушення українського порядку слів як лінгвістична проблема / О. О. Кузьмич // Актуальні явища в сучасних слов'янських мовах і літературах : збірник наук. праць учасників Міжнародного семінару молодих славистів. – Оломоуць, Рівне, 2011. – С. 104–108.

10. Мала філологічна енциклопедія: довідник / уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2007. – 478 с.
11. Мацько Л. І. Стилістика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2005. – 462 с.
12. Мукаржовський Я. Мова літературна і мова поетична / Я. Мукаржовський // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [ред. М. Зубрицька]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 425–447.
13. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : підручник / О. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
14. Поспелов Н. С. Синтаксический строй стихотворных произведений Пушкина / Н. С. Поспелов. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1960. – 252 с.
15. Тарасов Л. Ф. Русская стихотворная речь. Историко-типологический аспект : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 – рус. язык / Л. Ф. Тарасов. – Днепропетровск, 1980. – 48 с.
16. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2007. – 857 с.
17. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с. – С. 176–182.
18. Шухова О. О. До генези та сутності синтаксичного поняття інверсії / О. О. Шухова // Мовознавство. – 2012. – № 6. – С. 70–78.

Рычагивская Ю. Е. Специфика порядка слов в поэтической речи в аспекте стилистики.

Анотація

В статті розглянуто синтаксическа категорія порядку слів з точки зору стилистики, охарактеризовано аспекти вивчення цієї проблеми в сучасній українській науці, акцентовано увагу на специфіці та первинній функції порядку слів в поетичній мові, а також на особливостях реалізації його стилистического потенціалу.

Ключевые слова: *прямой / обратный порядок слов, инверсия, ритм, поэтическая речь, стилистический потенциал.*

Rychahivska Y. Y. Peculiarity of word order in poetic speech in terms of stylistics.

Summary

In the article, the syntactic phenomenon of word order in terms of stylistics has been studied and the current state of the research in the modern Ukrainian science concerning this problem has been analysed. The attention is drawn to the fact that there are few studies dedicated to this particular phenomenon despite mentioning word order by the local researchers while examining the structure, semantics, communicative construction and stylistic capability of the sentence. The author has explained how the terms «direct word order», «indirect word order», «inversion» are understood by linguists. The aim of the research was to determine the peculiarity of word order in poetic speech and its role in creating expressive stylistic effect. The researcher collected examples from poems and showed that differences in word order enable poets to organize the rhythm of the poem. As a result, the following conclusions were drawn by the author: the main role of word order in poetic speech is to create a rhythmic and intonation pattern of the poetic system; word order can serve as an expressive means only when it is a part of syntactic stylistic devices and figures of speech. In the opinion of the author of the article, the long lasting tradition to use facts of poetic and prose speech as equivalent has been preventing linguists to recognise a poem as a self-contained system. The author's new works on the topic will continue to determine and describe specific variations of word order in poetic speech.

Key words: *direct / indirect word order, inversion, rhythm, poetic speech, stylistic potential.*

УДК 821.111-14.08

Романишин Н. І.,
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: romanyshyn33@ukr.net

**ПОЕЗИЯ СЕМЮЕЛА ТЕЙЛОРА КОЛЬРИДЖА
У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

У статті висвітлено особливості націєтворчої тематики у поезії англійського поета-романтика С. Т. Кольриджа та проаналізовано шляхи актуалізації основних концептів національної ідентичності – «нація», «народ» та «батьківщина», розкрито фактори, які відображають динаміку суб'єктивних естетичних та ідеологічних засад поета та представляють оригінальну площину світобачення.